

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В ОЦІНЦІ ЯНА СТАНІСЛАВА ЛОСЯ

Після Першої світової війни польсько-українські протиріччя у справі володіння західноукраїнськими землями переросли у відкрите збройне протистояння. Поразка українських визвольних змагань 1918–1919 років привела до включення Західної Волині, Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Східної Галичини до складу Польської держави. Політика міжвоєнної Речі Посполитої базувалася на принципах національної держави із забезпечення переваги титульної нації у всіх сферах державного будівництва. Національні меншини підлягали полонізації. Польська держава сприяла відродженню негативних стереотипів минулого, що на фоні польської окупації привело до загострення антипольських настроїв серед меншин, насамперед на заселених переважно українцями західноукраїнських територіях. Ще на зорі польського державотворення українське питання перетворилося на одну з головних проблем Польської держави. Процес дестабілізації міжнаціональних взаємин всередині міжвоєнної Польщі не міг залишитися поза увагою польської політичної еліти. Традиційний інтерес до української проблеми виявляли польські консерватори.

Висвітленню українського питання в польській консервативній думці 20–30-х років ХХ ст. присвячено монографії В.Міха¹ та К.Вжезінської². Серед досліджень українських істориків, присвячених спробам польсько-українського порозуміння першої половини 30-х років, на увагу заслуговують роботи Л.Зашкільняка та М.Швагуляка³. Загалом в українській історіографії практично відсутні роботи, які б розкривали особливості трактування українського питання у польській консервативній думці міжвоєнного періоду.

Вагомий матеріал для дослідження становить політико-публіцистична та епістолярна спадщина польського аристократа, графа Я.С.Лося (1890–1974), який увійшов в історію як відомий публіцист та громадсько-політичний діяч, прихильник польсько-українського порозуміння. Метою даного дослідження є спроба проаналізувати основні історико-політологічні праці Я.С.Лося та визначити притаманні йому тенденції в оцінці польсько-українських взаємин через призму понять, реальних політичних кроків, концепцій та особистих контактів графа з українськими суспільно-політичними діячами.

Політика асиміляції українців вже на початку 20-х років привела до неабиякого загострення відносин між українським суспільством та Польською державою. Найяскравішими проявами польсько-українського протистояння на західноукраїнських землях стали саботажна кампанія українських радикальних сил (Української Військової Організації, з кінця 20-х років – Організації Українських Націоналістів) та репресивна акція польської влади проти українського населення, проведена восени 1930 р. на теренах південно-східних воєводств⁴. Польсько-український конфлікт між державою та українським суспільством привернув увагу представників поміркованих сил у польському політикумі. Насамперед – незначної групи прихильників польсько-

українського порозуміння в середовищі польської політичної еліти – т.зв. “українофілів”, серед яких виділялась постать польського аристократа Я.С.Лося⁵. Досвід політичної діяльності, у поєднанні з освіченістю та безпосереднім знанням проблем українського населення на рідній Люблінщині мали визначальний вплив на формування його ставлення до українського питання та шляхів його вирішення.

У публіцистиці графа основну увагу зосереджено на суспільно-політичному аспекті польсько-українських взаємин. Першою та найбільш резонансною роботою Я.С.Лося стала брошура “За конструктивну політику на Червоній Русі” (1931), у якій було викладено основні положення програми “конструктивної політики”. Граф розглядав свою концепцію як орієнтовну програму вирішення українського питання, а запропоновані ним дев’ять тез “конструктивної політики” сформувались у систему взаємозалежних конкретних кроків, скерованих на виправлення помилок польської влади у національній політиці.

З метою примирення інтересів непольського та польського населення граф пропонував польській стороні розпочати “приведення до організації згідного співжиття обох народів на полудневім сході”⁶. Більше того, польський консерватор закликав польське суспільство та уряд перейняти з рук українців політичну ініціативу на т.зв. “східних кресах” та розпочати втілення програми конкретних кроків, скерованих на зрівняння прав українців та поляків у соціально-економічній та культурній сферах. Критично, але з притаманною йому дипломатичністю, Я.С.Лось проаналізував державну політику Польщі щодо українців і закликав вище керівництво “сповнити державний обов’язок супроти власних горожан” (громадян – О.Ю.)⁷. Йшлося про реальне визнання об’єктивного факту – існування та функціонування в межах Польської держави “чисельно сильної” відмінної від поляків самодостатньої гілки українського народу⁸.

Пропагуючи тезу про можливість узгодження українських та польських інтересів в одній державі, Я.С.Лось вважав неприпустимим з точки зору польської державної безпеки ігнорувати потужний український чинник на південно-східних теренах⁹. Політика “обмежуючих заходів”, активно втілювана органами польської адміністрації на місцях відносно українців, звела нанівець зусилля українців утвердити власне представництво в адміністрації, вищій школі тощо. Я.С.Лось відзначав негативний вплив політики ігнорування прав меншин на внутрішньополітичний розвиток Польської держави. Зростання безробіття серед української інтелігенції польський аристократ пов’язував із процесом радикалізації українського руху, посиленням його впливів в українському суспільстві та сприянням остаточному відчуженню української спільноти від Польської держави. Граф стверджував, що “польська політика викривила структуру обидвох народів і повинна се зло направити” шляхом відмови держави від “полонізаційних стремлінь у школі, в уряді і в господарському життю”¹⁰.

Економічний фактор мав неабияке значення у стабілізації міжнаціональних відносин на південно-східних територіях. В умовах ігнорування Польщею міжнародних зобов’язань у справі забезпечення сприятливого середовища для функціонування національних меншин здобутки української кооперації польська політична еліта сприймала як один із засобів іноземного впливу, скерований на дестабілізацію ситуації на західноукраїнських землях та зменшення ваги польського

капіталу. Такою ж була позиція Я.С.Лося, який вбачав у співпраці українців з іноземними, переважно німецькими та австрійськими кредиторами, фактор послаблення безпеки Польської держави¹¹. Подальший розвиток економічних відносин на південно-східних територіях між поляками та українцями Я.С.Лось пов'язував із створенням державної програми кредитування українських господарств, проте в обсягах, які б не порушували економічних позицій поляків на західноукраїнських землях. Одним із засобів польсько-українського зближення граф вважав створення спільних господарських організацій на добровільних паритетних основах, метою яких мало стати обмеження впливів іншого, особливо єврейського, капіталу, на фінансово-економічну ситуацію на західноукраїнських теренах. Тактику вирішення української проблеми через зіштовхування економічних інтересів українців та євреїв офіційна польська влада провадила завжди, особливо ж загострилась ця проблема упродовж 1922–1924 років – в період діяльності сильної коаліції національних меншин у польському парламенті. У листі до О.Назарука від грудня 1938 р. Я.С.Лось писав, що “лише на засадах паритету організовані синдикати можуть стати можливими засобами, які б забезпечили і нормальний господарський розвиток мішаної ділянки, і господарський солідаризм слов'янського елемента відносно до фактичного господаря цієї землі, до євреїв”¹². Граф був переконаний, що економічна співпраця поляків та українців стане рушієм у справі зміни суспільно-політичних стосунків, а тісний зв'язок українських господарств із державою у сфері кредитування приведе до зростання лояльності українського суспільства до Польщі.

Одним із дієвих засобів формування національної структури західноукраїнських територій Я.С.Лось вважав військову колонізацію цих земель вихідцями з центральних районів Польщі. Відзначаючи факт посилення суспільної напруги в результаті зростання кількості безземельних та малоземельних елементів серед українського населення аграрно перенаселеної Східної Галичини, Я.С.Лось закликав переглянути методи та темпи проведення колонізації з врахуванням національних особливостей регіону¹³. Проте саме осадництво граф не лише не засуджував, а трактував, як головний елемент зміцнення “польськості” південно-східних територій¹⁴. У 1936 р. Я.С.Лось відзначав, що, окрім низки негативних явищ, якими супроводжувалась колонізація, процес зміни соціальної структури приведе до створення ситуації, “при якій польсько-українська угода стала б необхідною і сама собою”¹⁵.

Ще у 1931 р. польський аристократ висловив припущення, що за умови гарантування державою права розвитку для української меншини в українському суспільстві та еліті переважна більшість обере еволюційний розвиток в межах Польщі¹⁶. Цій проблемі була присвячена стаття Я.С.Лося під назвою “Caeterum censeo” (1934), у якій містився заклик до центральної та місцевої влади відмовитись від політики “обмежуючих заходів” стосовно українців¹⁷. У своїй публікації “Без недомовок та непорозумінь” (1932) польський консерватор акцентував увагу на потребі польсько-української співпраці, висловлюючи глибоке переконання, що держава “не може керуватись двома взаємно ворожими народами”¹⁸.

Дійсний стан українсько-польських взаємин Я.С.Лось оцінював як загрозливий як для польської, так і для української справи. Оскільки в умовах польсько-українського протистояння навіть помірковані вимоги легальних українських партій на зразок

УНДО розглядалися як безпосередня загроза інтегральній цілісності Польщі. Подібний підхід був виявом століттями шліфованої та цілком позбавленої реального історичного підґрунтя польської шляхетської ментальності. Адже вона була спроектована на майже сакральне міфологічне сприйняття історії власного народу та підпорядкування польським історичним міфам історії сусідніх народів, аж до повного заперечення самого факту їх відрубного існування¹⁹. Вихований у душі польської історичної традиції, граф керувався перш за все засадами польського традиціоналізму, хоч близький контакт з українським середовищем виховав у ньому схильність до реальної оцінки дійсного стану польсько-українських відносин.

Однією із вагомих перешкод на шляху подолання польсько-української конфронтації у Польській державі було функціонування стереотипу про несамостійність українського національного руху. Польський політикум, включно з консерваторами, долучився до формування негативного образу політично безграмотного, нездатного до самоорганізації українця та утверджував думку про маріонетковий характер українського національного руху, ніби то штучно активізованого сусідніми державами (Німеччиною, Австрією) з метою дестабілізації ситуації в Польщі. У публікації “Східна Галичина” (1931) Я.С.Лось стверджував, що погіршення становища української спільноти в Польщі значною мірою пов’язане з антипольською діяльністю українських політичних сил, у відповідь на діяльність яких поляки мають право застосовувати політику обмежень до українського населення²⁰.

Особисте долучення графа до підготовки перемовин 1921–1923 років між польською владою та керівником Західно-Української Народної Республіки Є.Петрушевичем з приводу польської присутності у Східній Галичині та формування законодавчої бази для її обґрунтування не дозволили графу адекватно оцінити політичну поведінку української сторони²¹. Проблема включення Східної Галичини до складу Польщі у 1923 р. знайшла відображення у брошурі, присвяченій міжнародній політиці Польщі та в інтерв’ю українському тижневику “Мета”, які вийшли друком у 1932 р. і мали на меті ознайомити польську та українську спільноти із зовнішньополітичним аспектом українського питання. Лейтмотивом обох публікацій було створення позитивного образу налаштованого на співпрацю з недавнім військовим противником польського уряду та підтвердження негативного стереотипу про маріонеткову роль політичного проводу ЗУНР у боротьбі Німеччини за впливи в Центрально-Східній Європі²². Українських політичних діячів періоду ЗУНР та особисто Є.Петрушевича граф розглядав “поза межами реальної політики”, розцінюючи їх діяльність на міжнародній арені у справі заперечення польських прав на західноукраїнські землі як прояв політичної короткозорості та власних політичних амбіцій²³. З точки зору графа, польські пропозиції про поступки для українців у культурно-освітній сфері були оптимальним способом досягти компромісу²⁴. Тоді як на практиці їх прийняття означало б дискредитацію українського національного руху в очах українського суспільства.

У 30-х роках польська політична еліта, в тому числі й Я.С.Лось, змушені були переглянути своє ставлення до українського руху. Цьому сприяла низка факторів, серед яких особливе місце посідав процес зростання української національної свідомості, розгортання діяльності українських радикальних сил (зокрема, Організації Українських

Націоналістів) та переростання польсько-українського конфлікту влітку та восени 1930 р. у відкрите протистояння (“пацифікація”) між Польською державою та українським суспільством²⁵. Розглядаючи “пацифікацію” як реакцію польської влади на антидержавну діяльність ОУН, відповідальність за посилення напруги на західноукраїнських землях Я.С.Лось покладав на всю українську політичну еліту, а не лише на її радикальне крило. При цьому польський консерватор підозрював решту українського політикуму у пасивному сприянні саботажним акціям, а “пацифікацію” розглядав не інакше, як наслідок антидержавної діяльності українських радикальних націоналістичних угруповань²⁶. На думку графа, саме завдяки незалежницькій позиції української сторони “польсько-українські відносини покотились по лінії щонайменшого опору, по похилій площині, яка вкінці довела до саботажів і пацифікацій”²⁷. Я.С.Лось закликав польську сторону врахувати досвід польсько-українського протистояння і визнати, що на межі 20–30-х років значно зросло значення українського чинника на західноукраїнських землях, адже “політику на Червоній Русі почасти ведуть Русини”²⁸. Тому у формуванні польської національної політики у майбутньому, на думку Я.С.Лося, перш за слід враховувати існування потужної опозиції до Польської держави у вигляді українського руху, з яким “реальна політика мусить числитися [...] як з дійсністю”²⁹.

У 1933 р. польський аристократ писав: “мусимо рахуватися з ними (українцями – О.Ю.) як з рівними, як з нашим партнером, як народом самостійним, повнолітнім. Повнолітнім, а отже відповідальним за діяльність та політичну позицію обраних ним провідників”³⁰. Ознакою повноліття народу Я.С.Лось вважав функціонування сильного консервативного чинника, покликаного налаштувати українське суспільство на співпрацю та лояльне ставлення до Польщі³¹. Польський аристократ надавав неабиякого значення польсько-українському зближенню на зразок двосторонніх неофіційних зустрічей 1932–1933 років між представниками Української Народної Обнови під проводом греко-католицького єпископа Григорія Хомишина та польськими консерваторами з СПН (Stronnictwa Prawicy Narodowej – Партії національних правих) та іншими зацікавленими консервативними угрупованнями. Я.С.Лось взяв активну участь у дискусійних бенкетах, метою яких було об’єднання спільних зусиль у визначенні конкретних шляхів вирішення української проблеми³². Завданням консервативних сил, як зазначав Я.С.Лось, мало стати сприяння порозумінню на рівні польського та українського суспільств з метою зміни “ворожого ставлення” польського суспільства до співпраці з українцями на основі формування позитивного образу українця-партнера³³. У листі до О.Назарука від 25 листопада 1933 р. Я.С.Лось висловив переконання, що подолання упереджень між поляками та українцями на побутовому рівні матиме вплив на позицію української політичної еліти та сприятиме відмові від боротьби за об’єднану українську державу³⁴. У цьому контексті особливої ваги Я.С.Лось надавав намаганням та пропозиціям українських поміркованих сил переважно консервативного спрямування, згуртованих зокрема, навколо часопису “Нова Зоря”, з приводу налагодження польсько-української співпраці на рівні держави.

Після виходу в світ робіт Я.С.Лося “За конструктивну політику...” (1931) та “Міжнародне положення Польщі...” (1932) авторитет графа в українських політичних колах значно зріс. Доказом чого є активне листування як з українськими громадсько-

політичними діячами Костем Левицьким, Юліаном Романчуком, Григорієм Хомишиним, Василем Кучабським, так і польськими політиками, керівниками департаментів у МВС та інших підрозділах державного апарату³⁵. Упродовж 1933–1935 років польський аристократ неодноразово сприяв українській стороні, зокрема групі українських політиків з УНДО на чолі з В.Мудрим, у налагодженні позитивних контактів з урядом Польської держави з приводу адміністративної, виборчої, освітньої реформ на західноукраїнських землях. Про посередницьку роль Я.С.Лося під час т.зв. “нормалізації” польсько-українських відносин 1931–1935 років йшлося у листі начальника Національного Відділу МВС (від 5 січня 1933 р.). Йшлося про організацію перемовин українського сеймового посла В.Мудрого та станіславівського греко-католицького єпископа Г.Хомишина з представниками уряду. У листі обговорювалися конкретні проблеми польсько-українського співжиття на теренах Східної Галичини³⁶.

Передумовою реального зближення обох народів граф вважав подолання упередженого ставлення поляків до українців, особливо на місцях. Розпочати цей процес Я.С.Лось рекомендував з початкової та середньої школи, де, на його думку, найбільш чітко простежувався зв'язок між функціонуючим у польському суспільстві стереотипом меншовартості українців та зростанням антипольських настроїв серед них. Граф закликав державу відмовитися від насильницької полонізації українського населення, оскільки полонізація не лише поглиблювала, а й пришвидшувала процес кристалізації національного самоусвідомлення серед українців³⁷. Вирішення української проблеми у Польщі, на думку графа, безпосередньо залежало від забезпечення культурно-національних вимог українців. Орієнтовним зразком правильного підходу до українського питання Я.С.Лось вважав середньовічну формулу самоідентифікації русинів в давній Речі Посполитій – “Gente Ruthenus Natione Polonus”, через призму якої пересічний русин перебував під впливом ілюзії про збереження національно-культурної рівності між українцями та етнічними поляками³⁸.

Мовно-освітня політика Польської держави (зменшення загальної кількості українських шкіл, введення утравістичних (двомовних) шкіл та культурно-освітніх організацій (1924), нереалізованість проекту українського університету в Польщі), на думку Я.С.Лося, остаточно протиставила українців не лише Польській державі, а й польському суспільству. Політика держави, скерована на ідеологізацію історичних міфів та стереотипів про меншовартість непольського населення, надавала культурно-освітнім проблемам політичного забарвлення.

Типовим прикладом польсько-українського політичного протистояння стала справа українського університету в Польщі. Підхід Я.С.Лося до даної проблеми суттєво не відрізнявся від загальноприйнятого у тогочасній політичній публіцистиці трактування ролі та місця вищої української школи у процесі стабілізації польсько-українських відносин. У статті “Український університет” (1933) Я.С.Лось стверджував, що в Польщі існують виняткові можливості для реалізації проекту університету імені Данила Галицького, який повинен уособлювати “споконвічний” культурно-історичний та політичний зв'язок галицьких земель з польською історичною традицією³⁹. Згідно з Міжнародним договором про меншини у Польщі (1919) та положеннями самоврядного статуту для трьох південно-східних воєводств (1922)

Польща зобов'язалась ще в середині 20-х років реалізувати проект університету. Відповідальність за поразку проведених ще на початку 20-х років перемовин з цього приводу між українськими громадсько-політичними діячами В.Щуратом, К.Студинським та польським урядом граф покладав на українську сторону⁴⁰. Вимогу українців про розташування українського вищого навчального закладу саме у Львові граф вважав черговим кроком на шляху дестабілізації міжнаціональних відносин на західноукраїнських теренах. Адже кожна із сторін у недавньому минулому розглядала Львів як культурно-історичний центр власного національного та державного відродження⁴¹. Граф поділяв побоювання польських політичних сил з приводу зростання сепаратистських настроїв в українському суспільстві, до чого ніби то мало привести відкриття українського університету у Львові. Тому польський консерватор зупинився у своєму виборі на Кракові, на його думку, більш прийнятному варіанті для розташування українського навчального закладу⁴². Відомо також, що Я.С.Лось за дорученням уряду провадив у справі університету неофіційне листування з українською стороною, хоч жодними практичними результатами воно не увінчалось⁴³.

Український вищий навчальний заклад розглядався Я.С.Лосем і як засіб залучення українців до західноєвропейської традиції, і як засіб контролю польської влади за політичною благонадійністю української інтелігенції⁴⁴. У 1934 р. в одній з публікацій, присвяченій темі української вищої та середньої освіти, Я.С.Лось писав, що відкриття університету є важливим кроком на шляху до “нормалізації української суспільної структури та зрівноваження в українській національній свідомості негативних чинників позитивними”⁴⁵. На думку Я.С.Лося, український університет був покликаний відіграти роль ідеологічної кузні для виховання нового лояльного українця, позбавленого стереотипів минулого та готового до розбудови Польської держави⁴⁶. Граф був переконаний, що лояльність до Польщі, розбудова власного “стану посідання” шляхом економічного, культурного, суспільного поступу, зміна негативних стереотипів взаємного неприйняття приведуть до майбутньої польсько-української співпраці у всіх сферах життя⁴⁷.

Обґрунтовуючи власне бачення польсько-українських відносин у майбутньому, Я.С.Лось акцентував увагу на вагомій ролі зовнішньополітичного фактору у їх формуванні. Відсутність української держави, розрізнене існування українського народу у складі чужих державних організмів, загроза асиміляції українців в УРСР та інші об'єктивні фактори, на думку Я.С.Лося, повинні були сприяти швидшій інтеграції українців у всі сфери державного життя⁴⁸. У роботі “Про українську конструктивну політику...” (1933) граф зазначав, що в складних умовах власної бездержавності українці мають шанс зберегти і розвинути свій державотворчий потенціал лише в складі Польщі⁴⁹. Таким було його бачення ролі “галицького П'ємонту” в історії українського народу, яка від української концепції майбутнього розвитку Галичини відрізнялася вимогою пожертви власним правом на самовизначення заради самої можливості відродження у майбутньому української держави над Дніпром⁵⁰. У одному із листів до О.Назарука від 18 лютого 1934 р. граф обґрунтовував покреслену перспективу для галицьких українців, розглядаючи втрату права на розвиток у власній державі як своєрідну гарантію можливості збереження національної ідентичності в міжвоєнній Польщі⁵¹.

Оптимальною формою вирішення українського питання на південно-східних територіях Я.С.Лось вважав запровадження передбаченої ще статутом про самоврядування для трьох південно-східних воєводств 1922 р. української національно-культурної автономії⁵². Йшлося про дотримання принципів рівноправного розвитку польського та українського народів на західноукраїнських землях⁵³. У одному з листів до О.Назарука від грудня 1938 р. граф писав: “Тривала співпраця між народами може опиратись лише на однаковому тривалому розумінні та врахуванні взаємних інтересів. Тоді витвориться раціональний паралелізм інтересів”⁵⁴. Ідея паралелізму передбачала рівнобіжний безпосередній культурно-національний та суспільно-господарський розвиток обох народів з гарантованою можливістю прямого контакту українців з Главою Держави (Польщі – О.Ю.) через власний представницький орган для вирішення питань, що торкалися функціонування лише української спільноти⁵⁵.

У лютому 1939 року О.Назарук назвав пропозиції польського консерватора “планом персональної унії”, доповненої у спільних польсько-українських справах “принципом паритету” (взаємовигідного компромісу)⁵⁶. Ідея паритету передбачала забезпечення обом народам “рівнобіжного, згідного і взаємно незалежного від себе співжиття” на підставі забезпечення українцям однакового доступу до більшості сфер суспільного-економічного життя західноукраїнських земель⁵⁷. Лише в такий спосіб, на думку Я.С.Лося, можна було підтвердити право українців “нарівні з Польщею рішати долю Червоної Русі”⁵⁸.

Я.С.Лось – активний прихильник і учасник спроб польсько-українського зближення у 20–30-х роках ХХ ст. Його погляд на українсько-польські взаємини міжвоєнного періоду сформувався під впливом ідеології польського консерватизму, власного політичного досвіду, історичних міфів та стереотипів минулого. Головним критерієм оцінки зі сторони графа національної політики Польщі та проблеми польсько-українського порозуміння стало власне бачення польських національних інтересів та ролі українського фактору у їх досягненні. Концепція вирішення українського питання Я.С.Лося являла собою не стільки альтернативу, скільки позбавлений емоційного фону прагматичний варіант програми державної асиміляції українців. Тому представлена в ній критика окремих кроків польської влади у національному питанні не заперечувала спільної для всіх польських політичних сил мети – реалізації польських імперських амбіцій в умовах повоєнної Центрально-Східної Європи. Їх втілення, на думку Я.С.Лося, залежало від збереження внутрішньої суспільно-політичної стабільності у Польській державі та узгодження різновекторних явищ – української національної та польської державної традицій. Українсько-польське порозуміння на рівні поміркованих сил обох народів граф вважав оптимальним шляхом для подолання взаємного неприйняття як між українською та польською спільнотами на західноукраїнських землях, так і між українським населенням та Польською державою.

Позитивна оцінка державотворчого потенціалу українського народу та популяризація принципу польсько-української співпраці на рівні поміркованих еліт закріпили за графом статус “українофіла”. Проте, незважаючи на критичний підхід Я.С.Лося до державної політики в національному питанні, основу концепції “конструктивної політики” становив постулат інтегральної цілісності Польської

держави, а ідея української національно-культурної автономії належала до питань принципового характеру.

Оптимістичні прогнози Я.С.Лося стосовно можливості розвитку українсько-польських стосунків по висхідній заперечувалися суспільно-політичними реаліями міжвоєнної Польщі. Принципове ж положення концепції Я.С.Лося про зміну свідомісних стереотипів сприйняття між поляками та українцями не мали шансів на реалізацію в Польській державі.

¹ Mich W. *Muzy polityczna polskiego ruchu konserwatywnego*. Lublin, 1994; *Ejusz. Obcy w polskim domu (Nacjonalistyczne koncepcje rozwiazania problemu mniejszości narodowych 1918–1939)*. Lublin, 1994; *Ejusz. Problem mniejszości narodowych w muzy politycznej polskiego ruchu konserwatywnego (1918–1939)*. Lublin, 1992.

² Wrzesniewska K. *Obraz mniejszości narodowych w poznańskiej prasie konserwatywnej w latach 1918–1939*. – *Poznac*. Wydawnictwo Naukowe, 2000.

³ Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я. С. Лося) // Проблеми слов'язознавства. Міжвідомчий науковий збірник. Львів, 1996. Вип. 18. С. 48–62; Швагуляк М. Степан Томашівський і західноукраїнський консерватизм // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 1997. Вип. 3–4. С. 308–337; Його ж. Українці і Польська держава: між конфронтацією та порозумінням (кінець 1920–х–1935 роки) // Вісник Львівського університету. Львів, 2003. Вип.38. С. 368–405.

⁴ Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів, 1993. С. 10–23.

⁵ Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków, 1989. С. 132.

⁶ Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі. Львів, 1933. С.21. Висунуте положення граф розвинув у листі до О. Назарука від 8 січня 1934 р.: Центральний державний історичний архів України у Львові (Далі –ЦДА України у Львові). Ф. 359. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 31.

⁷ Лось С. За конструктивну політику ... С. 23.

⁸ Там само. С.67.

⁹ Лоць С. *Galicja Wschodnia* // *Droga*. Warszawa, 1931. Nr 7–8. С. 549, 559.

¹⁰ Лось С. За конструктивну ... С.68.

¹¹ Там само. С. 70,71.

¹² ЦДА України у Львові. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 128.

¹³ *Archiwum Państwowe w Lublinie (Далі –AP w Lublinie)*. *Archiwum Losiów*. V–1–2. К. 70.

¹⁴ *Ibid*. К. 48,60.

¹⁵ *Ibid*. К. 101.

¹⁶ Лоць С. *Wschodnia Galicja*. ... С. 561.

¹⁷ Лоць С. *Caeterum cenceo* // *Bunt Miodych*. Warszawa, 1936. 25 wrzeźnia. Nr 17(108). S. 1.

¹⁸ Лоць С. *Bez nie dowowiedzec i nieporozumiec* // *Dziec Polski*. Warszawa, 1932. 16 listopada. Nr 317. S. 4.

¹⁹ Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції (Кам'янець–Подільський, 29–31 травня). Київ, 1994. С. 25–26.

²⁰ Лоць С. *Wschodnia Galicja*. ... С.557.

²¹ Лось С. Міжнародне становище Польщі та галицькі українці. Львів, 1932. С. 4–7, 42–43.

²² Лось С. Чи справа Східної Галичини була у 1921 р. перерішена? З приводу пресової дискусії на тему польсько-українського порозуміння в 1921 р. Розмова з гр. Ст. Лосем // *Мета*. Львів, 1932. 9 жовтня. Ч. 439 (81). С. 1–2. Див. також: Лось С. Нова конституція Польщі й український нарід // *Нова Зоря*. Львів, 1934. 25 січня. Ч. 13 (711). С.4.

²³ Лось С. Міжнародне становище ... С. 6.

²⁴ Там само. С. 7.

-
- ²⁵ Швагуляк М. “Пацифікація”... С. 11–23.
- ²⁶ Лось С. За конструктивну політику... С. 24–26.
- ²⁷ Лось С. Міжнародне положення... С. 12.
- ²⁸ Лось С. За конструктивну політику... С. 14.
- ²⁹ Там само. С. 11.
- ³⁰ Лоњ S. O ukraiskim szkole rolniczym // Biuletyn Polsko–Ukraiński. Warszawa, 1933. 2 lipca. Nr 11. S. 6.
- ³¹ Лоњ S. Caeterum cenceo... S. 2.
- ³² Biblioteka Jagiellońska. Oddział Rękopisów. Przyb. 37–38 / 69. S. 242.
- ³³ ЦДА України у Львові. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 31
- ³⁴ Там само. Арк. 20.
- ³⁵ AP w Lublinie. Archiwum Losiów. V–1–1. K. 11, 40–41. Див. також: ЦДА України у Львові. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 31, 80–81.
- ³⁶ AP w Lublinie. Archiwum Losiów. V–1–1. K. 132–133.
- ³⁷ Лось С. За конструктивну політику... С. 39–40.
- ³⁸ Там само. С. 38.
- ³⁹ Лоњ S. Uniwersytet Ukraiński // Bunt Młodych. Warszawa, 1933. 15 lipca. Nr 40. S. 6; Лоњ S. O konstruktywnym polityce ukraińskiej w Polsce // Nasza Przyszłość. Warszawa, 1932. T. XXI. S. 102.
- ⁴⁰ ЦДА України у Львові. Ф. 310. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 3, 4, 6, 14.
- ⁴¹ Лоњ S. Wschodnia Galicja... S. 547–550.
- ⁴² Лоњ S. O konstruktywnym polityce... S. 104.
- ⁴³ ЦДА України у Львові. Ф. 310. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 3, 4, 6, 14.
- ⁴⁴ Лоњ S. Uniwersytet Ukraiński... S. 6.
- ⁴⁵ Лоњ S. Uniwersytet Ukraiński czy szkoły zawodowe // Bunt Młodych. Warszawa, 1933. 20 sierpnia. Nr 14 (63). S. 3.
- ⁴⁶ Лоњ S. Znamienny list w sprawie ukraińskiej // Nasza Przyszłość. Warszawa, 1932. T. XVIII. S. 129.
- ⁴⁷ Лось С. За конструктивну політику... С. 80.
- ⁴⁸ Там само. С. 77.
- ⁴⁹ Лоњ S. O konstruktywnym polityce... S. 101.
- ⁵⁰ Лось С. Нова конституція... С. 4.
- ⁵¹ ЦДА України у Львові. Ф. 359. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 44.
- ⁵² Там само. Арк. 123–124.
- ⁵³ Там само. Арк. 124.
- ⁵⁴ Там само. Арк. 151.
- ⁵⁵ Там само. Арк. 124.
- ⁵⁶ Там само. Спр. 202. Арк. 110.
- ⁵⁷ Там само. Спр. 279. Арк. 123.
- ⁵⁸ Лось С. За конструктивну політику... С. 67.